

UDK 336.574 (497.4)

dr. Ana Murn*, Anže Burger**, dr. Matija Rojec***

Obseg in učinkovitost državnih pomoči za zaposlovanje v Sloveniji¹

Povzetek

Državne pomoči, namenjene zaposlovanju, pomagajo reševati probleme rigidnosti trga dela. Posebej so priporočljive za reševanje problemov teže zaposljivih oseb in brezposelnosti v manj razvitih regijah. V Sloveniji so bile pomoči za zaposlovanje izrazito visoke v letih 1999 in 2000, pozneje pa so se pričele zniževati. Podatki kažejo, da ima Slovenija probleme s strukturo teh pomoči (prevladovanje javnih storitev in nizko tehnoloških ter delovno intenzivnih dejavnosti kot prejemnikov pomoči) in tudi z njihovim dodeljevanjem (visoka koncentracija na eni in visoka razdrobljenost pomoči na drugi strani). Analiza učinkovitosti pomoči za spodbujanje zaposlovanja z metodo paritve pokaže, da gre za uspešen instrument politike povečevanja zaposlenosti. Učinek pomoči je največji takoj, v prvem letu po dodelitvi, vendar ostaja pozitiven in statistično značilen tudi v naslednjih dveh letih.

Ključne besede: državne pomoči, zaposlovanje, učinkovitost.

Summary

Employment-related state aid assists in resolving problems of labour market rigidity. They are especially appropriate for resolving the problem of people who are practically unemployable and of unemployment in less developed regions. In Slovenia, employment-related state aids were especially high in 1999 and 2000; more recently they have been on a downward trend. The data indicate that Slovenia has problems with the structure of this aid (domination of public services, and of low-tech and labour intensive industries as recipients of aid) as well as with their allocation (high concentration, on the one hand, and high dispersion of aid, on the other). Analysis of the efficiency of employment-related state aid, by applying the matching method, shows that they are a successful instrument of policy to increase employment. The impact of aid on employment is highest in the first year after the allocation of aid, but also remains positive and statistically significant in the next two years.

Key words: aids, employment, efficiency.

JEL: H230, H250, H320

* Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana

** Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

*** Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

¹ Prispevek temelji na rezultatih projekta št V5-0201 Kako do večje učinkovitosti javnofinančnih sredstev za povečanje konkurenčnosti gospodarstva: Analiza učinkovitosti državnih pomoči in predlogi za njeno izboljšanje, v okviru CRP »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013« (Rojec et al., 2008).

1. Uvod

Državne pomoči za zaposlovanje so le manjši del sredstev, ki jih država namenja aktivni politiki zaposlovanja. Večina ukrepov aktivne politike zaposlovanja je usmerjenih k institucijam na trgu dela, spodbujanju zaposlovanja teže zaposljivih in povečevanju zaposljivosti še zaposlenih, značaj državnih pomoči pa imajo le tisti ukrepi, ki se izvajajo v podjetjih.

Državne pomoči za zaposlovanje institucionalno temeljijo na tržnih nepravilnostih, ki so povezane z nepopolnimi informacijami in institucionalno togostjo na trgu dela. Zato nastajajo posebni stroški z iskanjem zaposlitve in delavcev ter omejena prožnost trga dela. Če se pomoči dodeljujejo za odpravljanje teh nepravilnosti, so dovoljene. Povsem drugače pa je, če se dodeljujejo za pridobitev prednosti nekega podjetja, skupine podjetij ali celo panoge pred konkurenti na trgu. V tem primeru niso dovoljene, čeprav povečujejo zaposlenost, ki je eden od temeljnih razvojnih ciljev Evropske unije in njenih držav članic.

Cilj prispevka je ugotoviti učinkovitost državnih pomoči za zaposlovanje v Sloveniji. Ugotavljamo jo z analizo, ki temelji na individualnih podatkih o prejetih pomočeh v obdobju 1998–2006, na podatkih iz zaključnih računov podjetij in na metodi paritve (angl. *matching*), in sicer pri spodbujanju zaposlovanja v podjetjih, ki so prejemniki pomoči, v primerjavi s sorodnimi podjetji, ki niso prejemniki.

Prispevek je sestavljen iz šestih točk. Uvodu sledi predstavitev pravil za državne pomoči na področju zaposlovanja v drugi točki in prikaz izsledkov obstoječih empiričnih raziskav o učinkovitosti teh pomoči v tretji. V četrti točki prikazujemo obseg dodeljevanja pomoči za zaposlovanje pri nas ter njihovo porazdelitev po velikostnih razredih in dejavnostih. V osrednji, peti točki analiziramo učinkovitost državnih pomoči z metodo paritve. Prispevek končujemo s sklepno šesto točko.

2. Pravila državnih pomoči za zaposlovanje

Pospesevanje zaposlovanja je osrednji cilj ekonomske in socialne politike Evropske unije in njenih držav članic. Za njegovo uresničitev je Evropska unija oblikovala strategijo, ki jo podpirajo številni ukrepi za spodbujanje podjetij k večjemu zaposlovanju. Ti ukrepi večinoma ne predstavljajo državnih pomoči,

ker gre pri njih ali za pomoči posameznikom (brezposelnim) in ne za spodbujanje posameznih podjetij ali proizvodnje posameznih izdelkov, zato tudi ne vplivajo na trgovanje med državami članicami, ali pa so to splošni ukrepi za spodbujanje zaposlovanja, ki ne izkrivljajo in ne ogrožajo konkurence z dajanjem prednosti posameznim podjetjem ali proizvodnji posameznih izdelkov² (Commission Regulation (EC), No. 2204/2002).

Državne pomoči za reševanje problemov zaposlovanja so dovoljene za ustvarjanje dodatnih delovnih mest, pri čemer gre za delavce, ki se zaposlujejo prvič, so brezposelni ali v postopku izgubljanja dosedanje zaposlitve, in za ohranjanje delovnih mest v podjetjih, v katerih bi delavce sicer odpustili (v regijah z resnimi socialno-ekonomskimi problemi in v okviru programov za odpravljanje posledic, povzročenih z naravnimi nesrečami in izrednimi dogodki). Pri pomočeh za odpiranje novih delovnih mest je namenjena posebna pozornost zaposlovanju teže zaposljivih in invalidov. Do pomoči pa niso upravičena podjetja, ki poslujejo v dejavnostih premogovništvo, ladjedelništvo in promet.

Pri pomoči za odpiranje novih delovnih mest na območjih ali v sektorjih, ki niso upravičeni do regionalne državne pomoči, se ta lahko dodeli le majhnim in srednje velikim podjetjem, in sicer majhnim v višini do 15 %, srednje velikim pa v višini do 7,5 % upravičenih stroškov. Upravičeni stroški za odpiranje novih delovnih mest so stroški bruto plač pred odvajanjem davkov in obvezni prispevki za socialno varnost. Izpolnitev merila novih delovnih mest se ugotavlja na podlagi dodatnih zaposlitev v podjetju v primerjavi s povprečjem preteklih 12 mesecev. Nova delovna mesta morajo biti ohranjena vsaj tri leta oziroma dve leti pri majhnih in srednje velikih podjetjih po prejeti pomoči. Pomoč za odpiranje novih delovnih mest na območjih ali v sektorjih, upravičenih do regionalne državne pomoči, se lahko dodeli vsem podjetjem v višini, določeni v regionalni karti državnih pomoči, če prejemnik prispeva najmanj 25 % sredstev iz lastnih virov in je zaposlitev ohranjena v regiji prejemnici pomoči.

Intenzivnost vseh pomoči, dodeljenih za zaposlitev teže zaposljivih in invalidnih oseb, ne sme preseči 50 % stroškov bruto plače za eno leto pri teže zaposljivih oziroma 60 % stroškov bruto plače za eno leto pri invalidih. V podjetjih, v katerih je vsaj 50 % zaposlenih invalidov, lahko pomoč dodatno krije stroške gradnje, namestitve ali razširitve obrata ter stroške administracije in prevoza zaradi zaposlitve teh oseb.

² Takšni splošni ukrepi lahko obsegajo splošno zmanjšanje obdavčenja stroškov delovne sile in stroškov socialne varnosti, naložbe v splošno vzgojo in izobraževanje, ukrepe za usmerjanje in svetovanje, splošno pomoč, izobraževanje za brezposelne in izboljšanje delovne zakonodaje.

Pomoč za ohranjanje delovnih mest, odobrena podjetju zato, da ne bi odpuščalo delavcev, je podobna pomoči za tekoče poslovanje. Praviloma naj bi se dodelila samo v posebnih okoliščinah in v omejenem obdobju. Med posebne okoliščine, v katerih se lahko odobri, sodijo tiste, ki so namenjene odpravi škode zaradi naravnih nesreč ali izrednih dogodkov. Dodeli se lahko tudi, kadar je ohranjanje delovnih mest sestavni del programa za reševanje in prestrukturiranje podjetja ter je to v skladu s pravili za reševanje in prestrukturiranje.

3. Ekonomika in empirične analize o učinkovitosti pomoči za zaposlovanje

Državne pomoči za zaposlovanje večinoma sodijo med ukrepe aktivne politike zaposlovanja. Slednja je namenjena predvsem podpori pri posredovanju zaposlitev in odpravljanju neskladja na trgu dela ter je v Evropski uniji pomemben del zaposlitvene strategije, od leta 2005 pa je le-ta tudi sestavni del prenovljene lizbonske strategije. Ukrepi, usmerjeni k reformam trga dela, ki naj bi prispevali k večji konkurenčnosti in gospodarski rasti, imajo večinoma naravo državnih pomoči. Reforme trga dela, ki se izvajajo v dveh tretjinah držav, članic OECD, so usmerjene v zmanjševanje stroškov dela³, povečevanje prožnosti trga dela in oblikovanje ustreznega sistema socialne varnosti za brezposelne (OECD, 2008, str. 26–27).

Državne pomoči za zaposlovanje vplivajo na konkurenco in konkurenčnost gospodarstva. Argumentirane so s tržnimi nepravilnostmi, ki jih povzročajo toga ureditev trga dela ter asimetrične in nepopolne informacije (Meiklejohn, 1999, str. 29–30). Zaradi slednjih nastajajo posebni stroški z iskanjem zaposlitev in delavcev. Institucionalna togost na trgu dela pa je povezana z dejavniki, ki vplivajo na prožnost, kakršni so minimalna plača, pravice brezposelnih ali zaščitna zakonodaja za zaposlene. Rešitvi problema sta dve. Prva je znižanje stroškov dela, druga pa nadomestitev kapitala za delo. Oboje lahko rešujejo tudi državne pomoči.

Empiričnih analiz učinkovitosti državnih pomoči, ki bi bile usmerjene samo na državne pomoči za zaposlovanje, ni veliko. Po navadi so narejene v povezavi s tem, ali gre za pomoči mladi industriji, industriji v zatonu ali za pospeševanje regionalnega razvoja. Analitiki podpirajo vse vrste pomoči, tudi za zaposlovanje, pri vstopu novih podjetij na trg in za mlado industrijo, ne podpirajo pa pomoči, tudi za zaposlovanje ne, pri industriji v zatonu (Ford, Suyker, 1989, str. 19–22). Pri mladi industriji, ki se šele prebija na trg, so stroški vstopa navadno veliki,

zato je smiselno, da jih država podpre z ustrežno obliko pomoči. Takšna pomoč pa mora biti časovno omejena – dokler se stroški med mlado in obstoječo industrijo ne izenačijo. Pomoči za zaposlovanje industriji v zatonu so v bistvu pomoči za reševanje in prestrukturiranje; dovoljene so le izjemoma, v skladu s pravili, določenimi za takšno industrijo. Praviloma pa so učinkovite tiste pomoči, namenjene zaposlovanju, ki pospešujejo regionalni razvoj. Strukturna brezposelnost je namreč povezana s togostjo trga dela, zato državne pomoči pomagajo k ustvarjanju novih zaposlitev. Učinki so ugodni posebno v manj razvitih regijah z visoko stopnjo brezposelnosti, kar velja zlasti za pretežno kmetijska območja, saj so rezerve brezposelnih ali premalo zaposlenih v kmetijstvu velike (Nitsche, Heidhues, 2006, str. 63; Musgrave, Musgrave, 1989, str. 603–604).

Opravljenе so bile tudi raziskave učinkovitosti državnih pomoči po posameznih skupinah prejemnikov. Državne pomoči za zaposlovanje v zasebnem sektorju predstavljajo v 53 % pokrivanje izgub in tako zgolj ohranjanje delovnih mest, v 36 % nadomestilo, to je črpanje javnih sredstev namesto zasebnih, in le v 11 % je neto učinek pomoči na povečanje števila zaposlenih pozitiven (Fay, 1996, str. 18–19). Večinoma torej ne dosegajo ciljev, ki so jim namenjene. Z državnimi pomočmi bi morali prisiliti podjetja k večji produktivnosti, namesto tega pa samo krepimo njihovo tržno moč (OECD, 2008, str. 114).

Pri ustvarjanju novih delovnih mest v javnem sektorju državne pomoči zasledujejo ekonomske in socialne cilje. Programi pomoči so usmerjeni pretežno k teže zaposljivim skupinam ter so v bistvu dogovor med vlado in iskalci zaposlitve. Izsledki raziskav glede učinkovitosti državnih pomoči za zaposlovanje v zdravstvu kažejo zgolj na premestitev sredstev, saj se število novozaposlenih poveča za toliko, za kolikor jim programi krijejo stroške delovnih mest. Neto učinka pri teh pomočeh ni (Fay, 1996, str. 22–23). V nasprotju s predhodnima dvema oblikama pa kažejo pomoči brezposelnim za ustanovitev novih podjetij in samozaposlitev ugodne rezultate. Preučevanje prejemnikov pomoči v ZDA v 18 mesecih po prejemu je pokazalo, da takšna podjetja v povprečju preživijo štiri mesece več kakor sorodna podjetja, ki niso prejemniki pomoči (Fay, 1996, str. 21–22). Iz podatkov o subvencijah za samozaposlitev v Sloveniji za obdobje 1990–1993 pa po raziskavi ni bilo ugodnih rezultatov. V triletnem obdobju po prejemu subvencije ni preživel 36 % prejemnikov, med neprejemniki pa je bila stopnja nepreživetja v istem obdobju bistveno nižja (17 %). Temeljni vzrok za takšen izid je po mnenju avtorja v tem, da so se prejemniki subvencije za samozaposlitev lotili podjetništva »iz nuje« in ne iz poslovnih nagibov (Vodopivec, 1998, str. 71).

³ Ta del reform zajema zmanjševanje razlik v produktivnosti dela med državami zaradi razlik v letnem številu delovnih ur, obdavčitvi dela in normativni ureditvi delovnega časa ter zakonskem varovanju delovnih mest.

Na povečevanje števila delovnih mest in tako na zaposlovanje vplivajo tudi druge pomoči, ki so usmerjene pospeševanju razvoja. Analiza Breslowa (1999, str. 4), ki je preučevala pomoči za razvojne programe, dodeljene v letu 1998, je pokazala, da je 35 % prejemnikov pomoči zmanjšalo število zaposlenih, pri 8 % prejemnikov je število zaposlenih ostalo nespremenjeno, 57 % prejemnikov pa ga je povečalo. Novo delovno mesto je države v neto znesku stalo 36 000 USD.

4. Državne pomoči za zaposlovanje v Sloveniji

Podobno kakor v Evropski uniji sta tudi slovenski trg dela in zaposlovanje ena izmed petih prednostnih nalog Strategije razvoja Slovenije. Temeljni cilj je izboljšanje prilagodljivosti tega trga, podkrepjen pa je z ukrepi, ki se odražajo tudi v večjem zaposlovanju (Strategija razvoja Slovenije, 2005, str. 37). Finančno ovrednoteni ukrepi so zbrani v programu aktivne politike zaposlovanja. Del ukrepov te politike ima tudi naravo državnih pomoči.

4.1. Državne pomoči za zaposlovanje in subvencije aktivne politike zaposlovanja

Ukrepi aktivne politike zaposlovanja ter subvencij in državnih pomoči za zaposlovanje so bili v Sloveniji

množični in finančno močno podprti v času prestrukturiranja gospodarstva in visoke brezposelnosti. Po letu 2001 pa so se tisti, ki v javnofinančni statistiki predstavljajo subvencije, hitro zniževali, z leti pa so se spreminjali tudi podprogrami in posamezni ukrepi (Tabela 1). Iz posameznih podprogramov izhaja, da je v Sloveniji razmeroma veliko subvencij, usmerjenih k ohranjanju in odpiranju delovnih mest (v obdobju 2001–2003) oziroma nastajanju novih delovnih mest in povečevanju prilagodljivosti podjetij (v letih 2004–2006).

V obdobju 2001–2006 so zneski državnih pomoči za zaposlovanje (Tabela 2) znatno nižji od zneskov subvencij aktivne politike zaposlovanja, čeprav državne pomoči zajemajo več instrumentov (znižanje prispevkov za socialno varnost, davčne olajšave, kapitalske naložbe, jamstva, plačila zapadlih jamstev ipd.) kakor subvencije, ki predstavljajo samo tekoča nepovratna plačila. To pomeni, da gre pri aktivni politiki zaposlovanja za širok nabor splošnih ukrepov, ki po naravi niso državne pomoči. Slednje pa vključujejo tudi ukrepe, ki so sicer namenjeni zaposlovanju, vendar niso sestavni del aktivne politike zaposlovanja.

Po sprejetih pravilih državnih pomoči za zaposlovanje so se v Sloveniji v obdobju 1998–2006 dodeljevale za štiri namene: (a) odpiranje novih delovnih mest, (b) ohranjanje delovnih mest, (c) spodbujanje zaposlovanja teže zaposljivih in (č) odpiranje novih delovnih mest na območjih, ki izpolnjujejo pogoje za

Tabela 1: Subvencije, usmerjene v aktivno politiko zaposlovanja, v tisoč evrih, tekoče cene

Podprogrami	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Izobraževanje in usposabljanje brezposelnih	7.299	1.714	810	379	357	342
Spodbude za ohranjanje in odpiranje delovnih mest	33.528	31.188	31.545	0	0	0
Javna dela	22.197	20.330	0	0	0	0
Lokalni zaposlitveni programi	0	0	22.983	0	0	0
Povečanje zaposljivosti	0	0	0	23.574	23.012	20.884
Zagotavljanje socialne vključenosti	0	0	0	5.388	5.497	6.852
Kreiranje novih delov. mest in povečanje prilagod. podjetij	0	0	0	23.343	16.620	15.138
AKTIVNA POLITIKA ZAPOSLOVANJA	63.024	53.232	55.338	52.686	45.486	43.216

Vir podatkov: Zaključni računi državnega proračuna za leta 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006.

Opomba: Preračun iz tolarjev v evre je opravljen v razmerju 1 € = 239,64 SIT.

Tabela 2: Državne pomoči za zaposlovanje, v obdobju 1998–2006, v tisoč evrih, tekoče cene

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Državne pomoči za odpiranje novih delovnih mest	4.291	5.942	18.596	18.094	17.329	9.033	5.675	10.229	11.961
Državne pomoči za ohranjanje delovnih mest	4.405	25.116	745	86	683	766	3.916	212	4.472
Državne pomoči za spodbujanje zaposlovanja teže zaposljivih oseb	14.570	19.586	35.985	1.875	94	7.486	13.398	4.790	0
Državne pomoči za odpiranje novih delovnih mest na območjih, ki izpolnjujejo pogoje za regionalno pomoč	0	0	0	0	6	64	0	130	111
SKUPAJ	23.266	50.644	55.326	20.055	18.112	17.349	22.989	15.361	16.544

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči.

Opomba: Preračun iz tolarjev v evre je opravljen v razmerju 1 € = 239,64 SIT.

regionalno pomoč. Državne pomoči za zaposlovanje, dane pod različnimi nameni, so bile izrazito visoke v letih 1999 in 2000, pozneje pa se je znižale. Znižanje deloma izhaja iz tega, da se pomoči pod davčnimi instrumenti od leta 2003 skorajda niso več izkazovale, ker se po pravilih, sprejetih leta 2002, ne pojmuje več kot državne pomoči, temveč kot splošni ukrep. Večina pomoči je izkazana za odpiranje novih delovnih mest, v posameznih letih tudi za zaposlovanje teže zaposljivih oseb. Pomoči za ohranjanje delovnih mest so izrazito visoke le v letih 1998 in 1999, torej v letih, ko je Slovenija še intenzivno izvajala prestrukturiranje. Razmeroma visoke so tudi v letu 2006, kar pa izhaja predvsem iz njihovega napačnega evidentiranja, saj gre pretežno za pomoči teže zaposljivim. Regionalno merilo za pomoči zaposlovanju ni bilo izkoriščeno – izkazane pomoči pod tem namenom so zelo nizke.

Po posameznih namelih so se državne pomoči dodeljevale z različnimi instrumenti in na podlagi različnih predpisov. Za odpiranje novih delovnih mest so bile v obdobju 1998–2006 pretežno dodeljene z dvema instrumentoma, z dotacijami in znižanjem prispevkov za socialno varnost. Oba sta bila uporabljena na podlagi zakona o zaposlovanju in programa aktivne politike zaposlovanja. V letu 1999 so bili v razmeroma majhnem znesku uporabljeni še drugi instrumenti. Kapitalske naložbe so temeljile na zakonu o zagotavljanju sredstev za postopno zapiranje rudnika svinca in cinka Mežica, garancije in plačilo zapadlih garancij pa na garancijski shemi za Pomurje. Pomoči so bile izrazito visoke v obdobju 2000–2002 predvsem zaradi precejšnjega znižanja prispevkov za socialno varnost.

Po zelo visokem znesku pomoči za ohranjanje delovnih mest v letu 1999, so v naslednjih letih bistveno nižje, nekoliko višje so bile le v letu 2004 in ponovno v letu 2006. V letu 1998 so temeljile na dokumentih, ki so povezani s prestrukturiranjem podjetij v težavah. V naslednjih letih pa so dotacije izhajale iz programa aktivne politike zaposlovanja, odlogi pri odplačevanju davkov in prispevkov na zakonih o davčnem postopku ter o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, davčne oprostitve, izjeme in olajšave pa na zakonih o dobičku pravnih oseb (v letu 1999) ter o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (v letu 2002). Ker so pomoči v letu 2006 temeljile tudi na pravilniku o merilih in postopku za določitev višine subvencije plače za invalide, menimo, da je uvrstitev pomoči pod ta namen verjetno napačna in bolj sodijo k pomočem za spodbujanje zaposlovanja teže zaposljivih oseb.

Pomoči za spodbujanje zaposlovanja teže zaposljivih oseb so bile zelo visoke v obdobju 1998–2000, ko so se dodeljevale z dotacijami in davčnimi instrumentoma (davčne olajšave in znižanje prispevkov za socialno varnost). Po letu 2000 so se dodeljevale le z dotacijami in se tako tudi bistveno znižale. Izredno nizke so bile predvsem v letih 2001 in 2002. Za leto 2006 niso izkazane. V letu 1998 so bile pomoči z dotacijami dodeljene na osnovi zakona, ki ureja usposabljanje in zaposlovanje invalidnih oseb, znižanje prispevkov za socialno varnost pa je bilo namenjeno invalidskim podjetjem. V naslednjih letih, razen leta 2002, so bile dotacije dodeljene po programu aktivne politike zaposlovanja, v letu 2002 pa na podlagi zakona, ki ureja trajno prenehanje izkoriščanja uranove rude in preprečevanje posledic rudarjenja v Rudniku urana Žirovski Vrh. Davčne opustitve, izjeme in olajšave so temeljile na različnih pravnih predpisih: v letu 1999 na zakonih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju ter o družinskih prejemkih; v letu 2000 pa na zakonih o davku od dobička pravnih oseb, o družinskih prejemkih, o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju ter o dohodnini.

Državne pomoči za odpiranje novih delovnih mest na območjih, ki izpolnjujejo pogoje za regionalno pomoč, so se začele dodeljevati v letu 2002, zneski pomoči pa so bili zelo majhni. Pomoči so temeljile na zakonu o spremembi in dopolnitvi zakona o popotresni obnovi objektov in spodbujanju razvoja v Posočju. Ta namen, vsaj glede na mednarodne empirične raziskave, ki ga priznavajo kot zelo učinkovit ukrep pospeševanja regionalnega razvoja in hkrati zaposlovanja, vse doslej ni bil ustrezno izkoriščen.

4.2. Koncentracija državnih pomoči in njihova panožna porazdelitev

Porazdelitev državnih pomoči za zaposlovanje po velikostnih razredih prejemnikov, ki so evidentirani tudi v poslovnem registru⁴, pokaže, da so bile pomoči v letu 1998 zelo koncentrirane (Tabela 3). Desetina prejemnikov je prejela 90 % vseh pomoči. V naslednjih letih je bila koncentracija nižja in se med leti ni bistveno spreminjala. Desetina podjetij je prejela približno polovico vseh pomoči. Na drugi strani pa so pomoči tudi močno razdrobljene, saj je polovica prejemnikov (razen leta 1998) prejela komaj okoli 20 %, zneski na prejemnika pa so bili v povprečju nižji od dva tisoč evrov.

⁴Nekateri prejemniki pomoči so bili iz različnih razlogov izbrisani iz poslovnega registra in kot samostojne pravne osebe ne obstajajo več. V letu 2008 v poslovnem registru ni več dobre polovice prejemnikov, veliko takšnih pa je bilo tudi v obdobju 1999–2001, ko so v Sloveniji potekali še intenzivni procesi prestrukturiranja in je šlo več podjetij v stečaj. Predvsem po letu 2004 je takih prejemnikov manj in tudi izgubljeni zneski pomoči so znatno manjši.

Tabela 3: Razdelitev pomoči za zaposlovanje (decili)

Lestvica	1998			2001			2005			2006		
	Štev. prej.	DP v tisoč evrih	Decili	Štev. prej.	DP v tisoč evrih	Decili	Štev. prej.	DP v tisoč evrih	Decili	Štev. prej.	DP v tisoč evrih	Decili
1	1790	8.769	1,00	7606	17.427	1,00	3044	15.116	1,00	4567	16.728	1,00
0,9	1611	875	0,10	6843	9.510	0,55	2720	7.391	0,49	4110	8.444	0,50
0,8	1432	612	0,07	6083	7.323	0,42	2436	5.631	0,37	3653	6.664	0,39
0,7	1253	455	0,05	5323	5.688	0,33	2131	4.618	0,31	3196	5.623	0,33
0,6	1074	348	0,04	4563	4.357	0,25	1827	3.857	0,26	2740	4.642	0,27
0,5	895	255	0,03	3803	3.234	0,19	1522	3.105	0,21	2283	3.688	0,22
0,4	716	179	0,02	3040	2.312	0,13	1218	2.428	0,16	1826	2.753	0,16
0,3	537	120	0,01	2280	1.511	0,09	913	1.778	0,12	1369	1.880	0,11
0,2	358	70	0,01	1520	865	0,05	609	1.155	0,08	913	1.214	0,07
0,1	179	26	0,00	760	319	0,02	304	538	0,04	456	546	0,03

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči.

Opombi: Štev. prej. = število prejemnikov, DP = državne pomoči, Decili = razdelitev državne pomoči po decilih; preračun iz tolarjev v evre je opravljen v razmerju 1 € = 239,64 SIT.

Tabela 4: Razporeditev državnih pomoči za zaposlovanje po dejavnostih in letih

Dejavnosti	1998		2001		2003		2005		2006	
	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %
Kmetijstvo in ribištvo	98	1,1	250	1,4	230	1,5	250	1,7	241	1,4
Rudarstvo	2.385	27,2	35	0,2	5	0,0	13	0,0	8	0,0
Predelovalne dejavnosti	4.686	53,4	5.698	32,7	5.312	33,8	5.304	35,1	6.133	36,3
Energetika	4	0,0	24	0,1	52	0,3	15	0,0	41	0,2
Gradbeništvo	134	1,5	1.662	9,5	1.493	9,5	966	6,4	1.447	8,6
Trgovina	402	4,5	3.154	18,1	2.777	17,7	2.506	16,6	2.385	14,1
Gostinstvo	60	0,7	916	5,3	941	6,0	855	5,7	967	5,7
Promet	97	1,1	902	5,2	668	4,2	506	3,3	652	3,9
Finančne storitve	7	0,0	123	0,7	92	0,6	501	3,3	135	0,8
Poslovne storitve	599	6,8	3.102	17,8	2.356	15,0	2.650	17,5	3.004	17,8
Javna uprava	3	0,0	50	0,3	189	1,2	0	0	0	0
Izobraževanje	100	1,1	267	1,5	225	1,4	232	1,5	212	1,3
Zdravstvo in social. var.	147	1,7	384	2,2	511	3,3	578	3,8	624	3,7
Druge jav. in oseb. stor.	46	0,5	858	4,9	874	5,6	741	4,9	880	5,2
SKUPAJ	8.769	100,0	17.427	100,0	15.727	100,0	15.116	100,0	16.728	100,0

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči.

Opomba: Preračun iz tolarjev v evre je opravljen v razmerju 1 € = 239,64 SIT.

Za prejemnike, ki so v poslovnem registru še evidentirani, ugotavljamo tudi razporeditev pomoči po dejavnostih za izbrana leta (Tabela 4). Največ pomoči je usmerjeno v predelovalne dejavnosti, v letu 1998 več od polovice, kar je bila verjetno še posledica množičnega reševanja slabih podjetij in prestrukturiranja. V naslednjih letih se je njihov delež znižal na tretjino. Druga najbolj subvencionirana dejavnost je trgovina. Subvencije so bile izrazito visoke v letu 2001, kar je povezano z odpravljanjem problemov zaposlenih ob zaprtju brezcarinskih prodajaln. V drugih analiziranih letih se njihov delež giblje okoli 15 %. Tretja najbolj subvencionirana dejavnost so poslovne storitve, v katere je šlo približno 17 % državnih pomoči za zapo-

slovanje. Med drugimi dejavnostmi velja omeniti le še razmeroma visoke pomoči v gradbeništvu.

Porazdelitev pomoči po panogah predelovalnih dejavnosti po posameznih letih kaže, da so državne pomoči za zaposlovanje razmeroma visoke v vseh izkazanih letih v kovinski in oblačilni industriji (Tabela 5). V usnjarski industriji so bile visoke le v letu 1998. Zdi se, da se je saniranje s posebnima programoma prestrukturiranja usnjarske in tekstilne industrije končalo le v usnjarski industriji, ne pa tudi v tekstilni. V tej so se namreč pomoči za zaposlovanje v zadnjem obdobju ponovno povečale. Predvsem v zadnjih dveh letih so bile visoke tudi pomoči v lesni in strojni industriji.

Tabela 5: Razporeditev državnih pomoči za zaposlovanje po panogah predelovalnih dejavnosti in letih

Dejavnosti	1998		2001		2003		2005		2006	
	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %	Državne pomoči, v tisoč evrih	Struktura, v %
Živilska industrija	121	2,6	346	6,1	362	6,8	176	3,3	216	3,5
Tekstilna industrija	600	12,8	404	7,1	357	6,7	310	5,9	318	5,2
Oblačilna industrija	253	5,4	387	6,8	1.202	22,6	555	10,5	1.135	18,5
Usnjarska industrija	655	14,0	181	3,2	39	0,7	139	2,6	474	7,7
Lesna industrija	359	7,7	328	5,8	248	4,7	647	12,2	514	8,4
Papirniška industrija	49	1,0	57	1,0	45	0,9	121	2,3	135	2,2
Založništvo	383	8,2	454	8,0	260	4,9	506	9,6	438	7,1
Koks, naftni derivati	0	0	8	0,1	2	0,0	0	0	0	0
Kemična industrija	17	0,4	45	0,8	28	0,5	11	0,2	24	0,4
Industrija plastičnih mas	105	2,2	402	7,1	242	4,6	193	3,6	192	3,1
Nekovinska industrija	113	2,4	97	1,7	309	5,8	106	2,0	169	2,7
Proizvodnja kovin	233	5,0	402	7,1	40	0,8	114	2,1	57	0,9
Kovinski izdelki	399	8,5	1.080	18,9	594	11,2	630	11,9	839	13,7
Strojna industrija	534	11,4	303	5,3	296	5,6	582	11,0	619	10,1
Računalniška industrija	2	0,0	24	0,4	10	0,2	10	0,2	6	0,1
Elektroindustrija	439	9,4	249	4,4	216	4,1	414	7,8	411	6,7
RTV in komunikacije	76	1,6	171	3,0	127	2,4	78	1,5	82	1,3
Medic., optična oprema	45	1,0	161	2,8	286	5,4	170	3,2	114	1,9
Motorna vozila	69	1,5	96	1,7	46	0,9	95	1,8	8	0,1
Druga vozila	0,0	0,0	92	1,6	13	0,2	15	0,3	15	0,2
Pohištvena industrija	232	5,0	419	7,4	544	10,2	336	6,3	245	4,0
Reciklaža	1	0,0	5	0,1	45	0,8	92	1,7	121	2,0
SKUPAJ	4.686	100,0	5.698	100,0	5.312	100,0	5.304	100,0	6.133	100,0

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči.

Opomba: Preračun iz tolarjev v evre je opravljen v razmerju 1 € = 239,64 SIT.

4.3. Prejemniki državnih pomoči glede na svojo tehnološko in faktorsko intenzivnost

Splošne značilnosti prejemnikov državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja ocenjujemo po dveh merilih. Prvo je tehnološka intenzivnost dejavnosti. V obdobju 1998–2006 je bilo največ državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja namenjenih v javne in zasebni storitve ter v nizko tehnološko intenzivne panoge (Slika 1). Sredstva za spodbujanje zaposlovanja v tehnološko intenzivnih panogah so znašala le tretjino pomoči, dodeljenih javnim storitvam. Izdaten obseg pomoči javnim storitvam je posledica nadpovprečno velikih tokov v letih 1999 in 2000, medtem ko se obseg pomoči v ta del gospodarstva zmanjšuje. Tako je tudi v tehnološko najintenzivnejših sektorjih, ki jim je bilo razen leta 2000 namenjeno izredno malo državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja. Nasprotno pa delež pomoči za zaposlovanje v nizko tehnološko intenzivnih panogah raste.

Drugo merilo je *intenzivnost uporabe proizvodnih dejavnikov*. Glede na to intenzivnost je bilo v predeloval-

nih dejavnostih namenjenih največ sredstev delovno intenzivnim panogam in panogam, ki uporabljajo nezahtevno tehnologijo in človeški kapital (Slika 2). V delovno intenzivnih panogah so sredstva glede na druge skupine razmeroma obsežna in naraščajo, medtem ko je pri tehnološko nezahtevnih panogah opazno leto 2000, višina pomoči v preostalih letih pa je bila majhna.

5. Analiza učinkovitosti pomoči za spodbujanje zaposlovanja v Sloveniji

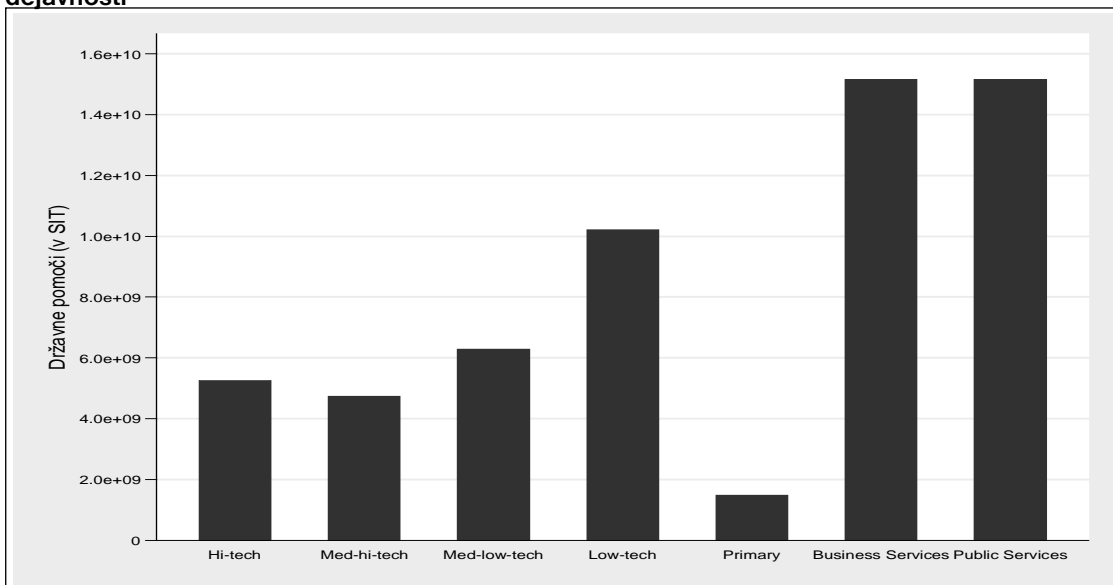
Večino državnih pomoči za zaposlovanje je namenjenih spodbujanju zaposlovanja. Njihova učinkovitost se kaže v povečanju števila delovnih mest in zaposlenih, ki naj bi bilo pri prejemnikih pomoči praviloma večje kakor podobnih podjetjih, ki niso prejemniki pomoči.

5.1. Uporabljen metodologija

Učinkovitosti državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja ugotavljamo z metodo paritve (angl. *matching*)⁵,

⁵ Metoda je bila podrobneje obrazložena v predhodni številki IB-revije (Murn, Burger in Rojec, 2008, str. 10–13).

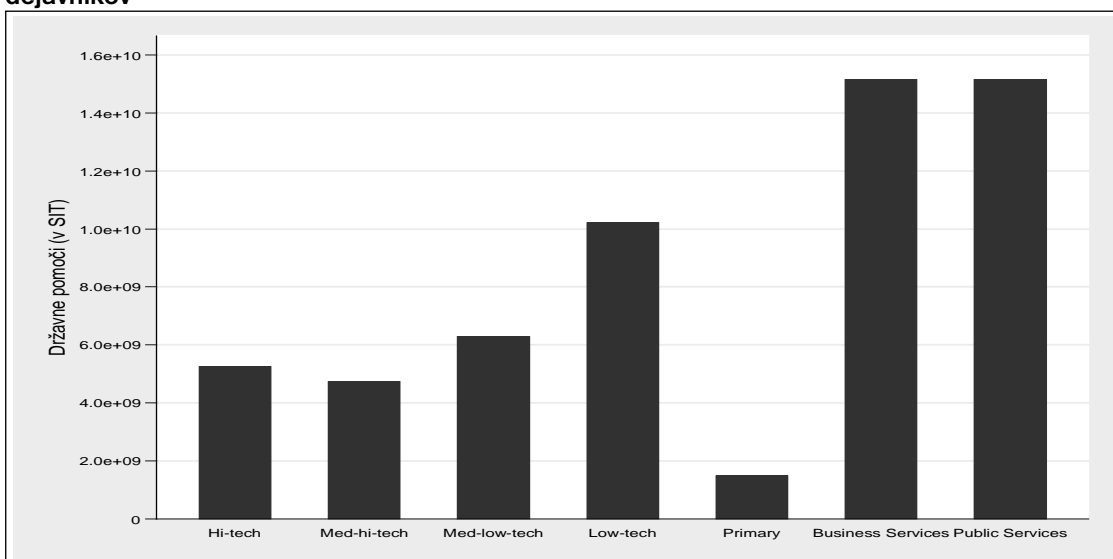
Slika 1: Struktura državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja po tehnološki intenzivnosti dejavnosti

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov evidence državnih pomoči in klasifikacije OECD (Hatzichronoglou, 1997).

Legenda: Hi-tech = visoko tehnološko intenzivne dejavnosti, Med-hi-tech = srednje-visoko tehnološko intenzivne dejavnosti, Med-low-tech = srednje-nizko tehnološko intenzivne dejavnosti, Low-tech = nizko tehnološko intenzivne dejavnosti, Primary = primarne dejavnosti, Business Services = tržne storitve, Public Services = javne storitve.

Slika 2: Struktura državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja po intenzivnosti proizvodnih dejavnikov

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov iz evidence državnih pomoči ter po Hufbauerjevi in Chilasovi metodologiji (1974) (v: Erlat, 2007).

Legenda: Diff-to-imitate = dejavnosti, ki jih je težko posnemati, Easy-to-imitate = dejavnosti, ki jih je lahko posnemati, K-intensive = kapitalsko intenzivne dejavnosti, L-intenzive = delovno intenzivne dejavnosti, Raw-material = dejavnosti z intenzivnimi naravnimi viri, Business Services = tržne storitve, Public Services = javne storitve.

ki jo uporabimo pri individualnih podjetniških podatkih o prejetih državnih pomočeh za majhna in srednje velika podjetja v obdobju 1998–2006 (evidenca državnih pomoči) in pri podatkih o rezultatih poslovanja (zaključni računi gospodarskih družb za obdobje 1998–2006 in malih podjetnikov za obdobje 2003–2006).

Analiza se ukvarja predvsem z vprašanjem učinkovitosti dodeljevanja državnih pomoči podjetjem, zato je treba ugotoviti, ali je dodelitev konkretne pomoči statistično značilno in ekonomsko pomembno vplivala na tisti vidik poslovanja podjetja, ki mu je bila namenjena (oziroma imela morebitne druge učinke). Pri prepoznavanju učinkov državnih

pomoči pa je treba paziti, da ne zajamemo tudi samoizbire (angl. *self-selection*), ki te učinke preceni, zato moramo izločiti začetne razlike med prejemniki in neprejemniki pomoči. To pa naredimo z metodo paritve. Gre za razmeroma novo ekonometrično metodo, ki je bila razvita konec devetdesetih let.

V prvem koraku podjetjem, ki so prejela državne pomoči, z metodo paritve poiščemo primerljiva podjetja, ki pomoči niso prejela in ki so jim po vseh drugih razpoložljivih lastnostih (glede na razpoložljivost podatkov po različnih bilančnih podatkih) najbolj podobna. Na podlagi primerjave med »enakimi« podjetji, od katerih so ena dobila državne pomoči, druga pa ne, lahko ocenimo, kako učinkovite so bile pomoči in kakšni so učinki na izbranih področjih.

Podobno v drugem koraku prepoznavamo podjetja, v katerih bi dodelitev prinesla največje pozitivne učinke. Prav prepoznavanje upravičenih prejemnikov je največji problem državnih pomoči, saj spodbujanje aktivnosti v neustreznih podjetjih lahko na eni strani predstavlja izgubo razpoložljivih instrumentov, na drugi pa lahko sproža strukturno neravnovesje, ki odseva v razvojnem zaostajanju. Metoda paritve pomaga prepoznati najperspektivnejše prejemnike državnih pomoči.

Tretji korak je analiziranje vplivov načina dodeljevanja pomoči (višina, enkratnost, večkratnost dodeljevanja,

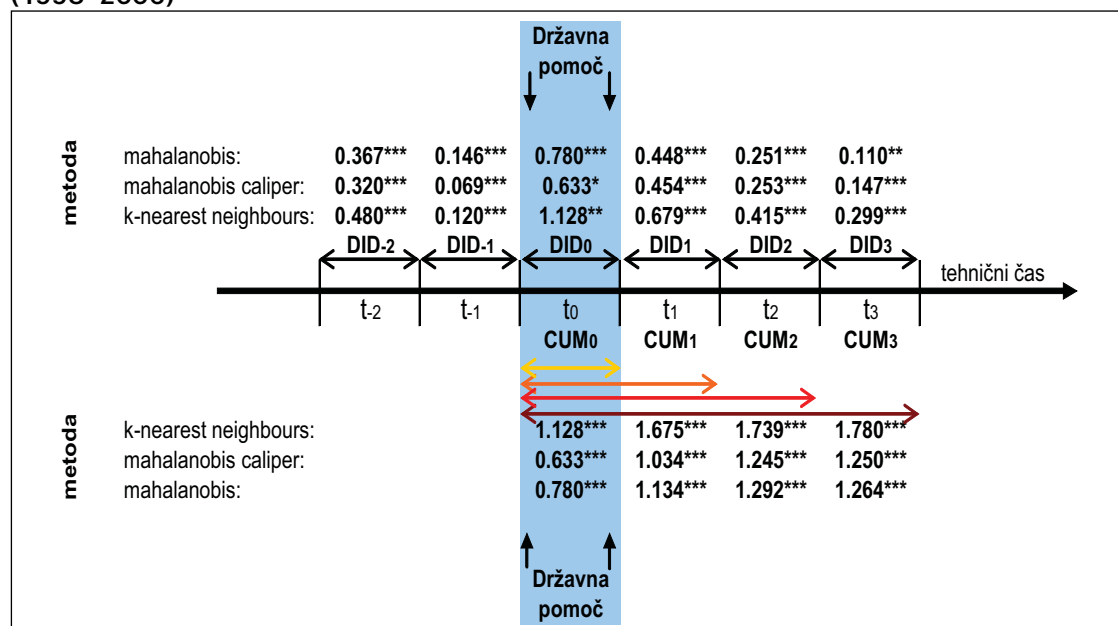
instrumenti) na njihovo učinkovitost, izveden pa je enako kakor prva dva koraka.

5.2. Učinkovitost državnih pomoči za spodbujanje zaposlovanja

Podjetje, ki je prejelo državne pomoči za spodbujanje zaposlovanja, je v letu njihovega črpanja zaposlilo od 0,6 do 1,1 zaposlenega več kakor primerljiva kontrolna podjetja iz iste panoge (Slika 3). V poznejših obdobjih je letni prirast števila zaposlenih nad kontrolnimi podjetji nekoliko nižji kakor v prvem letu dodelitve pomoči, vendar ostaja pozitiven in statistično značilen. V vseh letih po prejemu pomoči so premije rasti zaposlovanja višje kakor v letu pred dodelitvijo pomoči, kar potrjuje, da so imele pomoči ugoden vpliv na zaposlovanje. Od začetka leta prejemanja pomoči do konca tretjega leta po dodelitvi se je število zaposlenih v povprečju povečalo za 1,2 do 1,8 zaposlenega več kakor v kontrolnih podjetjih.

Ko smo upoštevali še višino državnih pomoči in izračunali dodatno zaposlene na 4.173 evrov (1 mio SIT)⁶ državne pomoči, smo dobili enako značilne rezultate (Slika 4). V letu dodelitve pomoči je vsakih 4.173 evrov (1 mio SIT) pomoči dodatno povečalo zaposlenost za 1 do 2 zaposlenega, nato pa v vsakem naslednjem letu nekoliko manj, a še vedno več, kakor je bilo povečanje v kontrolnih podjetjih. Tudi kumulativna učinkovitost te vrste pomoči je značilno

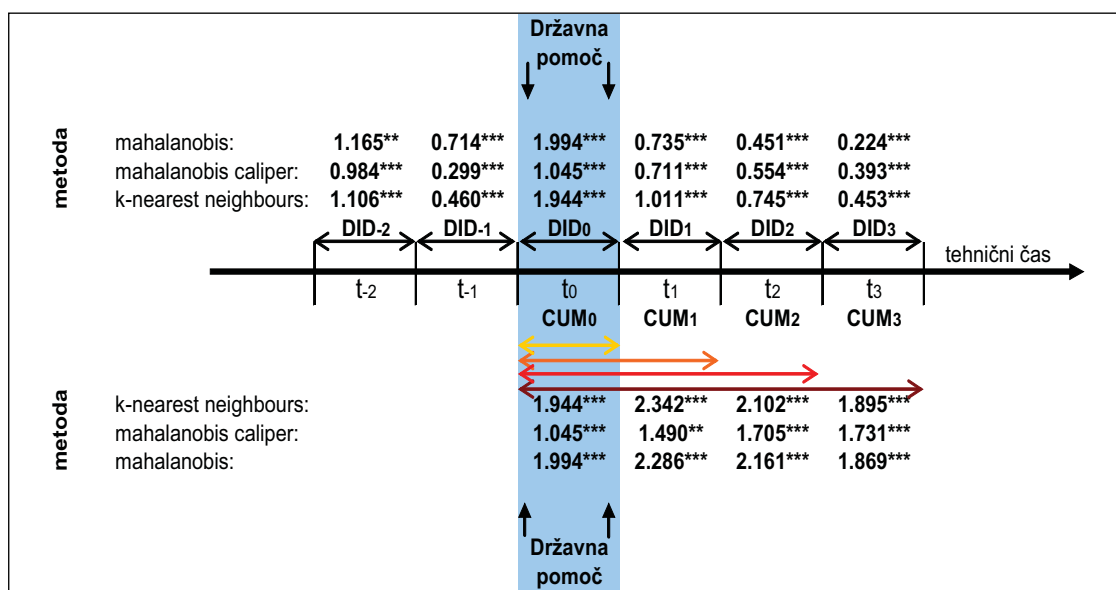
Slika 3: Ocene učinkov prejemanja državne pomoči na zaposlenost po letih (DID) in kumulativno (1998–2006)

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov iz evidence državnih pomoči ter zaključnih računov gospodarskih družb in samostojnih podjetnikov posameznikov.

⁶ Prvotni izračun je bil opravljen v tolarjih. Preračun v evre je bil opravljen po tečaju 1 € = 239,64 SIT.

Slika 4: Ocene učinkov prejetja državne pomoči na zaposlenost po letih (DID) in kumulativno (CUM), relativno glede na višino dodeljene pomoči; (1998–2006, štev. zaposlenih na 4.173 evrov (1 mio SIT) pomoči)

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov iz evidence državnih pomoči ter zaključnih računov gospodarskih družb in samostojnih podjetnikov posameznikov.

pozitivna v vseh treh metodah paritve. Od začetka leta prejemanja pomoči do konca tretjega leta po njihovi dodelitvi se je število zaposlenih na vsakih 4.173 evrov (1 mio SIT) v povprečju povečalo za 1,7 do 1,9 zaposlenega več kakor v kontrolnih podjetjih.

6. Ugotovitve

Pomoči za zaposlovanje so bile zelo visoke predvsem v letih 1999 in 2000, ko so še potekali intenzivni procesi prestrukturiranja gospodarstva. Ko so se končali, so se zmanjšale za dobro polovico in se v naslednjih letih še krčile. V obdobju 1998–2003 je bilo veliko pomoči dodeljenih z instrumentom znižanja prispevkov za socialno varnost, a po letu 2003 ga ni več med instrumenti državne pomoči.

Pomoči za zaposlovanje so (razen leta 1998) v primerjavi z drugimi kategorijami pomoči manj koncentrirane, saj deset odstotkov prejemnikov, ki so po prejeti višini državne pomoči, razporejeni v najvišji razred, prejme letno okoli polovico pomoči. Po drugi strani pa so pomoči tudi zelo razdrobljene, saj polovica prejemnikov prejema minimalne zneske pomoči.

Prav očitno je, da pomoči za zaposlovanje prejema dejavnosti in panoge v predelovalnih dejavnostih, ki imajo težave s poslovanjem in presežne delavce. Take pomoči predvsem prispevajo k ohranjanju delovnih mest ali k odpiranju novih delovnih mest za presežne delavce, kar je v bistvu prav tako ohranjanje delovnih mest.

Pomoči za spodbujanje zaposlovanja so se izkazale za uspešne pri povečevanju zaposlenosti. Ta učinek je največji takoj, v prvem letu po dodelitvi, vendar ostaja pozitiven in statistično značilen tudi v naslednjih dveh letih. Enako velja za učinek pomoči na vložena sredstva, pri čemer je treba oceniti, ali je število dodatno zaposlenih na vsakih 4.173 evrov (1 mio SIT) pomoči zadostno, da upraviči tovrstno usmerjanje javnih sredstev. Nadaljnja analiza učinkovitosti je pokazala tudi, da ta izrazito upada z vsako nadaljnjo pomočjo istemu podjetju in da so pomoči bolj uspešne v podjetjih z večjim obsegom prodaje. Tudi tu se torej izkaže, da velja podpreti podjetja, ki so že prestala prvi preskus na trgu, ki poslujejo učinkovito in ki zadovoljijo zastavljene načrte kot pogoj za zaporedno črpanje pomoči.

Državne pomoči za zaposlovanje bi bilo smiselno tudi bolj usmeriti v pospeševanje razvoja manj razvitih regij, saj analize v drugih državah kažejo, da so v takšnih primerih učinkovit mehanizem odpravljanja brezposelnosti in posledično še drugih razvojnih problemov. Smiselno bi bilo tudi, da se določi najmanjši znesek pomoči prejemniku na mejo, ki še zagotavlja večji učinek od dejanskih stroškov države v tem primeru.

Literatura in viri

Breslow, M. (1999). *Economic Development Subsidies in Maine: Modest Job Gains at High Cost*. Cambridge: Commonwealth Institute.

- Commission Regulation (EC) No 2204/2002 of 12 December 2002 on the application of Articles 87 and 88 of the EC Treaty to state aid for employment. OJ L 337.*
- Erlat, G., Erlat, H., in Senoglu, D. (2007). Measuring Vertical and Horizontal Intra-industry Trade: The Case for Turkey. 6th International Conference of the Middle East Economic Association, March 14–16. Dubai: Zayed University.*
- Evidenca državnih pomoči (1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006). Ljubljana: Ministrstvo za finance.*
- Fay, Robert G. (1996). Enhancing the Effectiveness of Active Labour Market Policies. OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers No. 18. Paris: OECD.*
- Ford, R., in Suyker, W.: Industrial Subsidies in the OECD Economies. Working Papers. Paris: OECD.*
- Hatzichronoglou, T. (1997). Revision of the High - Technology Sector and Product Classification. OECD STI Working Papers 1997/2. Paris: OECD.*
- Meiklejohn, R. (1999): The Economics of State Aid. European Economy. State Aid and the Single Market. Brussels: European Commission.*
- Murn, A., Burger, A., in Rojec, M. (2008). Učinkovitost državnih pomoči za usposabljanje. IB-revija. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, št. (XLII) 2.*
- Musgrave, A. R., in Musgrave, B. P. (1989). Public Finance in Theory and Practice. Fifth Edition. New York: McGraw-Hill Book Company.*
- Nitsche, R., in Heidhues, P. (2006). Study on Methods to Analyse the Impact of State Aid on Competition. Brussels: European Community. DG Economic and Financial Affairs.*
- OECD. (2008). Going for Growth. Economic Policy Reform. Paris: Secretary-general of the OECD.*
- Poslovni register Republike Slovenije (2005, 2006). Ljubljana: AJPES.*
- Rojec, M., Murn, A., Burger, A., in Jaklič, A. (2008). Kako do večje učinkovitosti javnofinančnih sredstev za povečanje konkurenčnosti gospodarstva. Analiza učinkovitosti državnih pomoči in predlogi za njeno izboljšanje. Končno poročilo št. V5-0201 CRP »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.*
- Strategija razvoja Slovenije (2005). Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.*
- Vodopivec, M. (1998). Turning the unemployment into entrepreneurs: An evaluation of a self-employment program in a transition economy. Journal of Development Entrepreneurship. Vol 3, No 1, page 71–96.*
- Zaključni računi državnega proračuna (2001, 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006). Ljubljana: Ministrstvo za finance.*
- Zaključni računi gospodarskih družb in samostojnih podjetnikov posameznikov (1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 in 2006). Ljubljana: AJPES.*